

ІВАН ЛИПА – ЛІКАР, ПАТРІОТ, МІНІСТР КУЛЬТІВ І СПОВІДАНЬ, МІНІСТР ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

«Не ми будемо, коли Вкраїні волі й долі не здобудемо»

Іван Липа

Віктор Гайдук
крайовий отаман Київської
столичної організації УК,
член НСЖ України,
м. Київ

Історія української держави наповнена численними яскравими іменами людей, життя і творчість яких викликає щире захоплення, повагу і гордість. Серед активних діячів новітньої історії зірково виділяються постаті двох лікарів-патріотів, державотворців України – батька й сина **Івана** та **Юрія Липів**. Нащадки старовинних козацьких родів, неповторне плодотворне життя яких вщент перекреслює усі твердження певного кола істориків про те, що за свободу і незалежність нашої держави в безсмертних загонах Української Народної Республіки 1917–1923-х років та Української Повстанської Армії 1940–1947-х років боролися лише націоналістично налаштовані жителі західних регіонів. Спочатку розповім про батька – патріота всієї України Івана Липу.

Іван Львович Липа – український громадський і політичний діяч, лікар і письменник, державотворець, двічі міністр УНР, співавтор проекту першої Конституції УНР – народився в інтелігентній родині міщан 24 лютого 1865 р. в місті Керчі Таврійської губернії, куди його батьки переїхали з Херсонщини. Саме там і пройшли його дитячі роки. Батько, **Лев Васильович**, – відставний солдат російської армії. Мати, **Ганна Михайлівна Житецька**, походила з козаків Полтавщини, які були в рядах війська Мазепи в його походах та в Полтавській баталії. В сім'ї батько розмовляв переважно російською, мати – виключно українською мовою. Родина була велика. Часто навідувалися в гості численні родичі та знайомі не лише із степової України, а й з Кубані, де українська мова, народні пісні та танці цінувалися понад усе. Будучи вже дорослою людиною, у нарисі «Як я вчився», І. Липа пише: «Я був цілком самостійним. Ніяка мораль мене не торкалася, окрім родинної, яку я завжди благословляю. Ті родинні основи, можливо, спасли мене від життєвого броду і в свій час повели на інший шлях».

Іван Липа

У Керчі Іван спочатку навчався в церковно-парафіяльній школі при грецькій Іоано-Предтеченській церкві, яку він закінчив першим учнем, гарно засвоївши грецьку мову. Потім вступив до Олександрівської чоловічої гімназії, де навчався упродовж 1878–1887-х рр. Науки давалися хлопцеві легко, він жваво цікавився літературою, історією, природничими науками, медициною. Майже з першого року навчання в гімназії він частково заробляв на себе приватними уроками. Коли від тяжкої хвороби помер його найближчий товариш, Іван остаточно вирішив, що неодмінно стане лікарем – тоді жодна дитина не помре.

Дев'ятнадцятирічний Іван у 1888 р. вступив на медичний факультет Харківського університету. У той час по всіх університетських містах України закладалися гуртки української громади, де збиралася не байдужа до долі свого народу молодь. Іван Липа ще в гімназійні роки цікавився українськими народними піснями і любив їх слухати, ходив у народному одязі, намагався не пропустити жодної книжки, написаної рідною мовою. І ось у Харкові російськомовний Іван Липа, потрапивши в українське середовище, відчув на собі могутній поклик предків, які по батьківській і материнській лінії походили з вільних козацьких родів. Забуваючи про все на світі, одразу після лекцій Іван поспішав до нових друзів, які поступово розкривали йому очі на, здавалося б, відомі явища і події минувшини. Йому було соромно за те, що з дитинства не розмовляв українською мовою, не вивчав досконало історію свого народу. Усе почуте міцно закарбовувалося в пам'яті і допомагало йому швидко надолужувати прогаяне.

Його приятель і колега тих часів **Борис Грінченко** уклав перший український буквар. Тож книга до книги – почала збиратися перша, поки що підпільна, українська бібліотека. А головне – визривала, відточувалася, загартовувалася, мов криця, і з дня на день поширювалася крамольна для імперії ідея про суверенну, незалежну українську державу та її помісну церкву. Іван Липа відчував потребу в створенні політичної організації, яка займалася б конкретно агітаційною роботою, виданням листівок, брошур, власного часопису. У 1891 р. Липа з однодумцями заснував таємне товариство «Братство тарасівців», яке мало на меті поширення ідей **Тараса Шевченка** та боротьбу за національне визволення українського народу. У цій справі він співпрацював з Борисом Грінченком та **Миколою Міхновським**. Таємно зібравшись у Полтаві, І. Липа, **В. Боровик**, Б. Грінченко, брати **Міхновські** вирішили затвердити Іванове «Братство тарасівців». Вони дали клятву, що, не шкодуючи сил, будуть усе життя вірно служити своєму народові, підносити славу рідної України, поширюватимуть знання про її історію, культуру, етнографію і фольклор, музику і співи, активно впроваджуватимуть рідну мову. Кінцева мета – утворення самостійної держави зі своєю помісною автокефальною церквою, а рідна мова щоби панувала скрізь, у тому числі і в міжнародних зносинах. Вони робили це в час збайдужіння та зневіри людей, у час, коли в суспільстві ще не було розуміння незалежної України.

Згодом була організована поїздка до Канева, вже в значно більшому гурті. Біля могили Тараса Шевченка вони присяглися всіма засобами поширювати серед українців його безсмертні ідеї. Після того заспівали урочистий народний гімн «Рече та стогне Дніпр широкий». *«Дуже глибоке і вельми незвичайне враження лишив по собі на мене той день... Велика й незабутня могила генія міцно і чарівно з'єднала нас любов'ю. Дух же Тарасів був між нами німим, невидимим свідком нашої присяги, що ніхто з нас не схибне в бік, не покине своєї матері України»*, – писав Іван Липа.

Невдовзі до роботи організації долучилися Борис Грінченко, **Мусій Кононенко**, **Михайло Коцюбинський**, **Володимир Шемет**, **Володимир Самійленко**, **Євген Тимченко**, **Микола Вороній**, Микола Міхновський та інші. Перший осередок братства виник у Харкові, наступного року подібні заснували у Києві, згодом – у Чернігові, Одесі, Лубнах, Прилуках, Полтаві та інших мі-

стах України. Загалом до десяти філій Товариства входило більше ста осіб. Братчики пропагували просвітницькі ідеї переважно серед школярів і студентства. Поширювали серед населення привезену з Галичини нелегальну українську літературу та прокламації, написані Іваном Липою. Одним із джерел фінансування братства були пожертви благодійників, зокрема цукрозаводчика **Василя Симеренка** з Черкащини. Найвпливовішим і найбільшим серед осередків братства був Київський, центром товариства залишався Харків, де ще навчався І. Липа.

Та всевидяче око поліції не дримало. Влітку 1993 р. за Іваном Липою – організатором тарасівців – і ще за кількома активістами «Братства» зачинилися залізні двері харківської буцигарні. Довгих тринадцять місяців допитів, знущань не зламало їх. Потім відбувся суд, за яким постав страшний вирок: *«за стремление отторжения Малороссии от великой России»* три роки позбавлення права жити у центральних губерніях і бути постійно під наглядом поліції. За народницьку проукраїнську діяльність Івана виключили з університету, і ще три роки він жив під наглядом поліції в Керчі. Як потім він сам говорив: *«Я скінчив середню і вищу школу, але найвищу освіту дістав у тюрмі»*.

Того ж року в Києві під головуванням Миколи Міхновського відбувся Всеукраїнський з'їзд «Братства тарасівців», яке діяло до 1898 р. Хоча й порозкидала доля в подальшому «тарасівців», але ніхто з них зі свого шляху не звернув. Іван Липа у 1896 р. поновив навчання на медичному факультеті, отримав омріяну професію лікаря, закінчив у 1898 р. той університет, де дозволяли йому вчитися – Казанський. І залюбки пішов працювати в сільську лікарню. Спочатку лікував бідних людей на Херсонщині, а з 1898 р. – у полтавських повітах. І все подальше життя він займався лікуванням бідних людей по хуторах, селах, повітах, копальнях та фабриках. У 1902 р. лікар Іван Липа переїхав до Одеси, де працював на митниці санітарним лікарем. А засноване ним братство у 1900 р. стало основою створеної революційної української партії. Невдовзі його одеське помешкання перетворилося в осередок культурницького руху на півдні України. Знайшов Іван Липа і сімейний затишок, одружившись з **Марією Булдовською** – також медициною з родини полтавських священників. У пари народився син **Юрій**. Брат Марії – священник **Феофіл Булдовський** – підтримував національ-

ний український рух. У 1923 р. він був висвячений на єпископа і очолив харківську єпархію Української автокефальної православної церкви. У 1904–1905 рр. Іван Липа заходився будувати власним коштом у Дальнику під Одесою велику лікарню на кілька корпусів для бідних та незможних жителів, а також розбив сад і збудував басейн. На присадибній ділянці облаштував город, на якому вирощували овочі і фрукти для пацієнтів. Це було, як він вважав, місце, де серед простих людей зможе заспокоїться серцем. Потім з 1912 по грудень 1918 жив у Одесі та займався лікарняною практикою.

В Одесі Іван та Юрій Липи жили на вулиці Пастера, 52. Зараз на цьому будинку встановлено пам'ятну дошку на їхню честь

За весь час своєї лікарської роботи Іван Львович не відмовив жодному хворому в безоплатному прийомі. Ось як описав цей період життя батька його син Юрій Липа в своєму творі «Світильник негасимий», який став своєрідним пам'ятником І.Л. Липі: *«В Одесі життя Івана Липи зацвітає дивними садами. Він знайшов себе. Знайшов у частих мандрівках по Україні – Чернігів, Катеринославщина, Херсонщина, Полтавщина, Крим, Кубань, Галичина, Буковина. Тепер – праця... Постійна праця для нації»*. Після трагічної загибелі дружини у 1903 р. поруч з Іваном Липою була **Марія Шепель**, сільська вчителька, яка стала його дружиною, а для чотирілітнього Юрка – другою матір'ю. Вона викладала в школах українську мову і літературу та природознавство. Написала гарний підручник з україністики, який з невідомих причин так і не був виданий. Про високі патріотичні настрої, які панували в її родині, свідчить і той факт, що

рідний брат Марії **Володимир Шепель**, вивчившись на офіцера, пов'язав свою долю з українським військом: став згодом генералом-хорунжим УНР.

Не полишаючи лікарської праці, завдяки якій здобув виняткову популярність у людей, Іван Липа продовжував займатися громадською роботою. Разом з дружиною організував видавництво «Одеська літературна спілка». Під літературними псевдо **Петро Шелест** та **Іван Степовик** І. Липа видавав альманах «Багаття», був співредактором тижневика «Українське слово», активно співпрацював з українськими часописами «Нова громада», «Шершень», «Громадська думка», «Рада», «Українська хата».

Засноване Липою в Одесі єдине українське видавництво «Народний стяг» за два роки видало чимало цікавих книжок українських авторів. Того ж року Іван Львович став одним із засновників одеської «Просвіти». Дім Липи часто відвідували **Гнат Хоткевич**, **Григорій Чупринка**, **Володимир Самійленко**, **Осип Маковій** та інші відомі громадські діячі. **Микола Вороний** присвятив Іванові Липі поему «Євшан-зілля». Також приїздив **Олександр Олесь** по «благословення» на видання першої збірки «З журбою радість обнялася». Та й сам І. Липа продовжує писати літературні твори.

Перші спроби пера були ще в часи студентства. Іван Львович часто говорив, що література – це своєрідний невидимий зв'язок із цілим народом, який, читаючи своїх письменників, виробляє однастайні та однозначні ідеали, що й складає націю. У 1913 р. вийшла друком повість «Острови самотності», яку Іван присвятив своїй любій дружині Марії. «Тринадцять притч» І. Липи – унікальний в українській літературі цикл казок, в яких автор-філософ пропонує образ нової людини, що живе в період колосальних суспільних зрушень та революційних змін. В час Першої світової війни Іван Липа служив військовим лікарем у російській армії, багато оперував, брав участь у військових діях восени 1914 р.

Весь час Іван Липа перебував переважно на державній службі. Вихор революційних подій різко змінив життя молодого письменника. Ось що він пише сам про ті роки у творі «Як я пішов у революцію»: «Я жив в Одесі на посаді лікаря для бідних близько 17 років. Увесь цей час, як і до переїзду з Полтавщини в Одесу, я брав участь у національному житті України. Коли почалася «всеросійська» революція, українське громадян-

ство в Одесі одразу збіглося на велику нараду, де ухвалило цілий ряд резолюцій, між іншим і видавати свій орган. Попервах не рушав з місця, хоч і обирався від Одеси до Центральної Ради, яка скинула більшовиків, обрала свій уряд».

У 1917 р. Івана Липу обрали лікарським інспектором та одним з учасників керівничого комітету міста Одеси. Невдовзі ЦР УНР призначила його українським комісаром Одеси. Згодом він долучився до культурницької роботи в уряді УНР, був керуючим управлінням культів і віровизнання. Був членом Всеукраїнської національної ради та Ради республіки.

За часів **Скоропадського** і Директорії Іван Липа був на посаді лікарського інспектора Одеси. Незважаючи на часті зміни влади, ходив на службу й чесно виконував свої обов'язки: відвідував лікарні, цікавився забезпеченням хворих, наявністю лікарів, якістю лікування. У 1919 р. його було призначено міністром культів і віросповідань України, але ніякого офіційного повідомлення він не отримав. Вже під новий рік, ігноруючи загрозу арешту та здолавши пікети різних армій, вийшов знайомими стежками на станцію Одеса-Застава, а вже звідти подався до Києва. У поїзді, як він згадує, генерал **Змієнко** видав йому посвідчення міністра Української Народної Республіки.

У Києві Іван Липа мав плідні зустрічі з **Чеховским**, **Винниченком**, **Петлюрою** та іншими посадовцями з уряду України. Петлюра привітав його словами: «Приїхали нарешті. Ну слава Богу, ми вже зачекались». У міністерстві віросповідань робота була поставлена широко, на державному рівні. Насамперед Липа зайнявся утворенням Української автокефальної православної церкви. Скликав з'їзд єпископів усієї України. Приїхала більшість. Хтось не зміг приїхати, бо був під владою більшовиків. Учасники з'їзду утворили Синод, але дали йому назву «Всеукраїнська вища освящена рада». Тоді й підписав Іван Липа, як він сам стверджує, закон про автокефалію Української православної церкви. Міністр культів Іван Липа зобов'язував вести все церковне діловодство, особливо метричні книги, виключно українською мовою. «Головні риси його характеру, які кидаються зразу в очі, це його скромність, і те, що він справу державну завжди ставив вище всього і їй вірно служив», – згадував про діяльність Липи один з його співробітників.

Українська армія з тяжкими боями відходила з Києва. Обози з хворими, тяжко пораненими

та голодними військовиками наводили на сумні думки. Інколи, відступаючи з армією, Іван Львович їхав у одному вагоні потяга разом з урядовцями. Під час недовгих розмов з Петлюрою він, вказуючи на недоліки від початку створення УНР, доказував, що треба було робити. Жалкував, що мало зробив для України. Але надії ніколи його не залишали.

У 1920 р. І. Липа ввійшов до складу комісії, що працювала в екзилі, по підготовці Конституції УНР. Він став одним з основних засновників української благодійної організації «Блакитний хрест». Після скасування УНР евакуація до Кам'янця-Подільського, потім – Львова і Тарнова зашкодила здійсненню багатьох цікавих задумів. Дуже важкими були останні дні незалежності України тої пори. Уряд в екзилі продовжував діяльність, а Іван Липа виконував свої обов'язки, забезпечував роботу тимчасових шпиталів, лікував хворих та поранених бійців, оперував, робив ампутації при гангренах. Ось як згадує про ті події його син Юрій Липа у своїй книзі «Ліки під ногами»: *«Це було у 1919 р. Невеличка українська армія, оточена в Кам'янці на Поділлі з усіх боків більшовиками і поляками, не мала нізвідки допомоги. День і ніч відбивалися від ворогів частини Директорії, обороняючи свою тимчасову столицю. Надія була, що окремі повстання по цілій Україні сполучаться в одне загальне і тоді вдасться наново здобути обидві столиці України. Треба було тільки витримати. Не вистачало харчів, обмаль було аmunіції, але з тим ще так сяк давали раду українські бійці. Найгірше було з ліками. Не було чим лікувати хворих і поранених. Не було чим спиняти кровотечі, обнижувати гарячку, гоїти запалені кишки і рани. Батько мій – лікар військового міністерства, потім міністр здоров'я – приходив сумний і мовчазний. Дуже часто доводилося тільки безрадно дивуватись, як гинуть без пошестей і хвороб найкращі люди»*. Як член президії Всеукраїнської національної ради Іван Липа брав участь у її роботі, їздив до Тарнова, де збиралася Рада республіки, став міністром здоров'я в еміграції. Спілкувався з членами уряду, вирішував питання забезпечення війська медичною допомогою та ліками.

У 1922 р. за станом здоров'я опинився один, без дружини у Вінниках, що під Львовом, де вів приватну лікарську практику, але переслідувався польською поліцією, бо не мав дозволу на медичну практику. Заробляв мало, жив дуже скромно.

Продовжував літературну працю. Тут побачили світ новели «Кара» й «Утома». Син Юрій захоплювався майстерністю батька, його твори називав вишуканими та *«витканими блакитним цвітом»*. Майже два роки Іван Липа прожив у Вінниках, але всі його думки були біля дружини, яка залишилася в Одесі, і біля сина – студента Познанського університету. Йому весь час дошкуляли гіркі думки про покинутий рідний край, безнадійно втрачені надії на незалежність України. Єдиною відрадою були листи, які інколи він отримував. До того ж рак шлунку знесилив та виснажив організм. Ознаки грізної хвороби все частіше давали себе знати нестерпними болями. 13 листопада 1923 р. на 58-му році життя Іван Липа помер на руках професора **Івана Огієнка**, свого великого приятеля, який 1951 року стане митрополитом Української автокефальної православної церкви. Митрополит **Андрій Шептицький** дав особистий дозвіл на його відспівування греко-католицьким священником.

Іван Огієнко у статті «Світлій пам'яті Івана Липи» написав: *«Сумно й тихо верталися з похорону приятелі Івана Левовича, Почав сіяти дрібний дошкульний дощик, як щирі сльози за передчасно загинулим емігрантом, за чулою людиною, яка горіла й світила глибоким патріотичним вогнем. Душу обгортав болючий сум за несподівано загинлим патріотом, віддавшим всеціло себе на будівництво Самостійної України. Доля не судила йому побачити вільну Україну – довелось скласти зболілі кості свої далеко від рідного міста»*.

Дружина Марія пережила чоловіка на 12 років. Син Юрій Липа отримав від батька духовний заповіт чесно виконувати професійний обов'язок, тримати в серці незгасиму віру в майбутнє незалежної України. Надалі він став видним громадським діячем й одним з визначних ідеологів українського націоналізму.

Великий патріот України Іван Львович Липа пророчливо передбачав: *«Наш державний здвиг невгасимим вогнем запалить усі живі українські душі, і свого часу таки принесе відповідний плід. Помремо ми, але святий вогонь, що його ми сміливо запалили, уже ніколи не погасне. Це те, що переживе нас і створить найрозкішніші легенди в Україні»*.

Пам'ятник на могилі батька син його Юрій Липа поставив у 1937 році, а у вірші «Батькові» написав: *«Шляхетне чоло мого батька укрите пелюстками від троянд»*.

Слава Україні! Вічна пам'ять її героям! ■